

IMAXINARIO DO MIÑO

Xosé Manuel Vázquez Rodríguez

Les fleuves ont été des endroits de passage, de soutien et de loisir pour la population des rives. Espace pour la relation entre les hommes, et de ceux-ci avec d'autres êtres avec lesquels ils partageaient le territoire et disputaient des valeurs morales. En rappelant certains traits de ces mondes-là reliés nous pourrons savoir un peu plus de notre héritage culturel.

Dans la relation des riverains sont marqués de différents groupements locaux. Les sobriquets, par contre, aident à créer l'identité propre ou à être nous-mêmes.

Os ríos foron lugares de paso, sustento e lecer para a poboación das ribeiras. Espacio para a relación entre os homes, e destes con outros entes cos que compartían territorio e disputaban valores

morais. Ao lembrar algúns trazos daqueles mundos enlazados saberemos un pouco máis da nosa herdanza cultural.

Na relación dos ribeiros están marcadas diversas agrupacións locais. Os alcumes, por oposición, axudan a crear a identidade propia ou ser nós mesmos⁽¹⁾. Así temos os berros que se dirixen no contexto festivo da colleita entre as dúas bandas do río Miño, das terras de Chantada ás de Lemos, onde os primeiros se recoñecen como papeiros fronte ós rabudos lemeses, a quen se lles di: "Ei, rabudos!". Semellantes foron os apodos recollidos arredor do Sil⁽²⁾. Para interpretalos non podemos esquecer a ofensa que noutro tempo puido significar ser considerado practicante do xudaísmo -antónimo de cristianismo-, así se afondamos nas tradicións galegas vemos como os xudeus de Galicia teñen rabo⁽³⁾, do mesmo xeito que etnógrafos de Portugal compilaron contos pexorativos referidos a ese pobo⁽⁴⁾.

Igualmente, na que hoxe é a Ribeira Sacra, eran designados como papeiros os de Nogueira de Ramuín, diante dos bicudos ou bolacheiros -por comer bola- da Peroxa. E seguindo o curso fluvial temos os rapaces de Santa Cruz de Arrabaldo que chaman polos de Quenlle como "os da bica asada", e estes contestaban con "os que botan as sardiñas á borralleira". E continuaban con: "Nós de aquí e

1. Etnógrafos da escola mitográfica e comparativista recomentan exploralos xa a finais do século XIX: Adolfo Coelho: *Obra Etnográfica. Vol. I. Festas, Costumes e outros materiais para uma etnologia de Portugal*, Lisboa, 1993 [artigo orixinal de 1883], pp. 175 e 176.

2. Xosé Manuel Vázquez Rodríguez: "A cultura do viño na Ribeira Sacra. Aproximación á identidade dunha área cultural e natural", en *Raigame*, número 14, Ourense, novembro de 2001, pp. 32 a 41.

3. Vicente Risco: *Obras completas-3*, Vigo, 1994 [ed. orixinal de 1962], p. 81.

4. Rocha Peixoto: *Etnografía portuguesa (Obra etnográfica completa)*, Lisboa, 1995 [artigo orixinal de 1908], p. 318.

vós de alá/métese o río no medio/somos tantos coma vós/nós matámolo burro/e coméstelo vós". Estas coplas non eran exclusivas das ribeiras⁽⁵⁾, repetíndose nos entremeses do entroido de Macendo e outros lugares próximos. Cantilenas presentes tamén no primeiro tramo do Miño: "Os de Ombreiro mataron un burro/e os de Vilacendoi comérono crudo".

Os de Laias desafián aos de Barbantes cando recitan: "Os xudios da Barca/e os gíneros de Feá/mataron a virgen vella/ Jueves Santo á mañá". Lembran como os mozos pasaban pola coiñeira -banco de cantos rodados- saltando os pozos do río, rematando con fortes pelexas. E xa en Castrelo de Miño, en pleno Ribeiro, fálannos da rivalidade con "os da roldana" -por aparentar e parecer señoritos- de Ventosela, fronte aos que "poñían a bica na ventana pra que lles durara sete semanas" de Castrelo. Exemplos de comunicación que sinalan as múltiples agrupacións ou identidades locais, que tamén foron anotadas noutros puntos de Galicia e de Portugal⁽⁶⁾. A fronteira é resaltada con intensidade maior en tempos de cambio. Na memoria perduran acontecementos que relata o derradeiro barqueiro da Ribeira Sacra:

A Santa Inquisición era un partido, coma hoxe as izquerdas e dereitas... Sernande, Chouzán e esto [Ribeiras de Miño] eran os camiños de Santiago. A barca facía a travesía naquiles anos, entónces os dos partidos intervenían no tránsito do

río, metíanse nas barcas. Cando a Inquisición reinou e trunfaba ela, agarraron a barca e enchérona de pedras en Figueiredo [no río, anegada], hasta que cambiaron as cousas...

Sen prexulgar a exactitude da memoria colectiva, quedémonos coa esencia da crónica, pois os feitos xa foran apuntados para comezos do século XIX⁽⁷⁾ e repetíronse - neste caso o barqueiro é testemuña directa, non mero transmisor- en época recente⁽⁸⁾, e tamén son lembrados nas beiras do Sil⁽⁹⁾.

Contra o río que separa búscase unha ponte de unión. En Cela (Outeiro de Rei) había lugares onde os humanos atopaban axudas no paso do Miño, algunhas froito da participación de entes enredantes:

"Cando iban ver as mozas a esoutra parroquia, a Damil, chegando ó Porto aparecéulles unha égua moi bonita, acariñárona... E iban a cabalo dunha égua..., e no medio do río desapareceu a égua..., desfíxose. Non sei, nunca chegaron mollados..."

A dúbida final sobre os feitos non nega unha posíbel comunicación:

"Ese que digo eu, ese vía. Tiña algo na vista ou que sei eu... Outros que iban non vían nada, outros escapaban... Nese Porto vían unhas luces, sentían éguas rinchando..."

Estamos ante o que Risco definiu como o díaño burleiro⁽¹⁰⁾, un mito cristianizado que se

5. Anotamos a variante: "...mataremos un carneiro/e as trompas serán pra vós".

6. A etnografía portuguesa recolle por San Bartolo -o 23 de agosto- un enfrontamento arredor do río entre as provincias do norte. "Começam grandes alterações de língua, gritos de Viva o Minho! Viva Trás-os-Montes! Andai ao Santo, de um lado, Andai à fonte do outro, etc.", chegándose a unha loita brutal entre os que se atreven a cruzar a ponte (Teófilo Braga: *O povo português nos seus costumes, crenças e tradições*, vol. II, Lisboa, 1986 [ed. orixinal de 1885], pp. 220 e 221). E en Galicia (Lisón Tolosana, Carmelo, *Antropología cultural de Galicia*, Madrid, 1971, pp. 69-70), hai relatos nos que se describe como as parroquias ourensás da Canda e Barrán, en Piñor, se encaran arredor do río polas festas. Os rapaces de Barrán chámanlles "¡calvelos!", e os de enfronte contestan cun "¡ei, larapios!, si queredes pelexar pasar o río para acá".

7. A barca de Belesar (O Saviñao-Chantada) tamén rematou no fondo do río en 1809 para impedir que a usaran os franceses na invasión napoleónica, voltando a reanudarse o servizo até o ano 1830 no que se reparou a ponte (Cf. Luis Campos Fernández, *Casas hidalgas de Saviñao, Chantada y de otras tierras*, A Coruña, 1979, pp. 122 e 123).

8. Logo da guerra de 1936 a garda civil mandou retirar os remos das barcas, e até creou un corpo de somatén cos veciños para vixiar as embarcacións de Ribeiras de Miño, Sernande e Chouzán. Eran os tempos da guerrilla, cos seus enlaces, dos escapados, e do estraperlo. En momentos de crise sempre se tratou de controlar a circulación de persoas e mercadorías.

9. De similar interese é o relato recollido do último barqueiro de Meixide, en Parada do Sil: "Cando foi a carlistada tiveron que atuar as barcas, porque chegaron cos cabalos e, en fin..., tiveron que atuar as barcas, porque senón hai que pasalos e, en fin..., e atuaron as barcas e tiveron [os carlistas] que volverse... Xa o contaba o meu pai, e, en fin, contaban a historia esa..."

10. Vicente Risco: *op. cit.*, pp. 76 a 79. Da tradición mitolóxica ocupáranse tamén outros membros do Seminario de Estudos Galegos (Cf. Florentino López Cuevillas, "O culto das fontes no noroeste hispánico", en *Trabalhos de Antropologia e Etnografía*, vol. VII, Porto, 1935, pp. 73 a 104; e Fermín Bouza-Brey: *La mitología del agua en el noroeste hispánico*, Vigo, 1973 [discurso lido na Real Academia Galega, orixinal de 1941]).

move de noite polos campos⁽¹¹⁾, en ocasións trocado con o trasgo⁽¹²⁾. Seres vivos na imaxinación dos crentes, que son quen os atopan. Poden ter equivalencias noutras culturas⁽¹³⁾, con diferentes representacións que inducen a encarar o medo ao descoñecido -como recurso psicolóxico propio- ou para unha mesma función no grupo -reflexan a mentalidade colectiva, explican o pasado e o presente, e mostran os proxectos do futuro-. En Lugo temos o caneiro do trasgo, con xustificación mitolóxica sobre o seu curioso trazado⁽¹⁴⁾:

Tiña unha boca sola, e cando iban pescar levaban o cabalo prá insua, e sempre aparecía acarreirando, sería cousa do demo... Botáronlle pez ó cabalo, e o demo sentouse nel e non se soltaba... O demo, pra que o deixaran, ofreceulles facer outra boca ó caneiro, onde sempre pescarían algo. E fíxolles unha boca torta, que cando a puxeron dereita nunca pescou, hasta que a puxeron outra vez torta... O caneiro alí está, coa boca torta, e así recordo que o contaba mi padre...”
 Tamén o nacente do Miño, a formación xeolóxica do Pedregal de Irimia, ten unha razón⁽¹⁵⁾:

11. Abundan as visións recompiladas (Cf. Xosé Ramón Mariño Ferro: *O demo e o trasno*, Vigo, 1996, pp. 55 e 56; Xuan Xosé Sánchez Vicente, e Xesús Cañedo Valle: *Los dioses derrotados*, Xixón, 2000, pp. 98 e 99; Xoán Xosé Teijeiro Rey: *Seres galegos das augas. Mitoloxía comparada*, Noia, 2002, pp. 16 e 17).

12. En Portugal e en Asturias, ademais de Risco, diferenzan claramente o diaño burleiro ou diañu burlón e o trasgo ou trasgu, pois este último móvese polo fogar (mais no ocidente asturiano e metade norte de Lugo aparece tamén polos campos). Do home-peixe da Terra Chá dise que viaxa en arca polo río portando un pucho vermello -característico do trasgo-. Mitos que habería que revisar, comezando polas lavadeiras que son desbotadas por investigadores de Asturias despois de afirmar que foron unha invención de eruditos de finais do século XIX e comezos do XX (Cf. Xuan Xosé Sánchez Vicente e Xesús Cañedo Valle, *op. cit.*, pp. 116 a 118).

13. Desde os mitos indoeuropeos estendidos pola Europa atlántica (do kelpie de Escocia ao noggle en Shetland, ambos collen forma de cabalo que afoga aos que soben), ao mito de boiuna da Amazónia (ser composto por muller e serpe, que se presenta como barco ou canoa para afundirse cos que o empreguen).

14. Lembremos que o trato co demo permite levantar outras obras, como a ponte de Pontevedra (Cf. Xosé Ramón Mariño Ferro: *op. cit.*, pp. 11 e 12).

15. A orixe do pedregal ten outra explicación nos demos que deixaron caer alí as pedras que portaban (Cf. Álvarez Carballido, 1888, en Vitor Vaqueiro: *Guía da Galiza máxica, mítica e lendaria*, Vigo, 1988, p. 343). A vella da que falan os nosos informantes de Meira non é unha veciña maior, entendámola como unha parente de outros seres míticos da nosa terra que aclaran feitos maravillosos.

“Dise que fora unha vella, que levaba o regazo cheo de pedras, e que as deixou caer desde a cima do monte...”

Para vencer o temor, loitando contra o desorde provocado polo inimigo, usáronse amuletos. Poden ser formas cristiáns as que volten á harmonía, como a cruz tallada nas dúas cortizas dos extremos da barredeira que atopamos en terras ourensás:

“A cruz era pra quitar o meigallo.”

O que nos leva á crenza nas bruxas, entendéndoas como unha alegoría do mal, a quen atribúen os feitizos que mudan a sorte dos pescadores no Miño. Obras das servas do demo que se combaten igualmente con obxectos non sacralizados, como recollemos na Terra Chá:

“Un meu abuelo, que eu non conocín, levaba alas dun morcego nun bolsillo do chaleco... Volveranse fariña e non collera peixes...”

-Ves, madia levei a non coller, desapareceronme as alas do morcego -dicía.”

Os últimos propietarios da barca de Quellopán (Ourense), paso de arrieiros, garabáns feirantes e romeiros, cóntannos como no inverno, chegando ao Penedo da Capela -revolta do Miño onde a pena marcaba o cachón- os que ían na barca facían o sinal da cruz. E tamén:

“A primeira vez que pasaban, sobre todo ós rapaces da montaña, dicíamolle:

-Mete unha pedra na boca e non a quites hasta chegar ó outro lado. Tes que meter un coio senón afúndese a lancha...”

Anotaran este mesmo xeito de librarse dos espíritos das augas entre Melgaço e Arbo⁽¹⁶⁾. Obras que se imputan ás ondinas ou feiticeiras, combatidas de maneira similar no mar⁽¹⁷⁾. Seres míticos humanizados do medio acuático emparentados coas sereas son as xacias da Ribeira.

16. José Leite de Vasconcelos, *Revista Lusitania*, vol. XXIX, Porto, 1931, pp. 170 a 182; e Vicente Risco, *op. cit.*, p. 69.

17. Os navegantes que atravesan os mares portan unha pedra de ara (Cf. Teófilo Braga, *op. cit.*, p. 37).

